

УДК 2-1:37.013.42(=161.2)

DOI: <https://doi.org/10.17721/sophia.2026.27.13>

Микола СТАДНИК, д-р філос. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-4264-8054

e-mail: mm.stadnyk@kubg.edu.ua

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Київ, Україна

Олександр КУДИН, канд. філос. наук

ORCID ID: 0000-0002-1336-8555

e-mail: ookudin61@gmail.com

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, Київ, Україна

ОСВІТНЬО-ДУХОВНІ Й ЕТНОМЕНТАЛЬНІ СКЛАДНИКИ СХІДНОГО ХРИСТІАНСТВА

Вступ. Наголошено, що в умовах віроломної російської агресії, що призвела до абсурдної російсько-української війни у XXI столітті, висвітлюються нові виміри української національної ідентичності, що зумовлює пошук нових шляхів до освітнього процесу та наукового пізнання загалом. Підкреслено, що українська ідентичність формувалася під впливом різних історичних, релігійних, культурних та етнонаціональних чинників. Серед них визначальними стали православна, греко-католицька традиції й елементи давньослов'янського світогляду, які відобразилися у звичаях, характері й ціннісних орієнтирах.

Методи. Використано історичний аналіз джерел та освітніх інституцій, щоб показати еволюцію зв'язку між релігією та освітою в східному християнстві. Метод релігієзнавчого аналізу дозволив сформулювати особливості богословської освіти у східному християнстві, що зосереджувалася на осмисленні Святого Письма та Святих Таїнств, літургійних та мистецьких практиках, а також на практичному застосуванні християнських принципів у житті. Аби показати, як культурні явища (мова), артефакти (давньоруські книги), символи (антропологічний код) тощо впливають на формування освітнього патерну, застосовано культурологічний аналіз, який дозволив виявити початкові світоглядні настанови візантійської освіти на теренах України та її відлуння у будові сучасного освітнього процесу.

Результати. У результаті вивчення історичного та сучасного контексту взаємозв'язку релігії та освіти у формуванні етноментальності виявлено, що релігійні освітні системи прагнуть формувати етнонаціональні цінності, які органічно інтегруються у місцевий соціокультурний простір. Акцентовано, що релігійне пізнання в освітньому процесі сприяє формуванню унікальної етноментальності, яка поєднує історичну спадщину етносу та сучасні реалії. Розкрито, що етноментальні виміри пізнання в освітньому процесі східного християнства сприяють формуванню світогляду, в якому знання інтегруються із духовними принципами віри, де головним завданням релігійного пізнання є "наближення" до Бога та вдосконалення українського етнобуття та морального життя соціуму.

Висновки. Обґрунтовано, що східне християнство є унікальним духовно-культурним феноменом, у якому поєднуються богословські, освітні та етнокультурні чинники. Його основою виступає духовність, спрямована на гармонію між вірою, знанням і моральним самовдосконаленням особистості. Доведено, що українські етноментальні виміри освітнього процесу східного християнства є важливими для розуміння того, як культура, мова, релігія та традиції впливають на утвердження духовності, розвиток освіти в різних народів. На прикладі нашої країни показано тяглість духовної спадщини та витоки етнонаціонального світогляду, який є основою для розвитку інтелектуальних і моральних цінностей українського суспільства.

Ключові слова: народне християнство, релігійна віра, освіта, духовність, українська етноментальність, релігійна освіта, східне християнство, конфесійна домінація, національна ідентичність, релігійна ідентичність.

Вступ

Осягнення світу та Бога через філософію, теологію й літургію становить основу життєвого шляху вірного. Відповідно, сформований у процесі освіти менталітет впливає на структуру навчальних програм, ураховуючи етнічні чинники. Наприклад, у візантійській традиції особливу роль відігравали гуманітарні дисципліни – література, риторика, етика, адже вони сприяли збереженню та передаванню культурних цінностей і релігійних переконань. Надалі це вплинуло на розвиток освітніх систем країн Східної Європи, зокрема України, Росії та Балкан.

В умовах сьогодення багато аспектів традиційної освіти зазнають змін, однак етноментальні виміри релігійного пізнання продовжують відігравати важливу роль у формуванні морально-етичних та духовних орієнтирів сучасного суспільства. Церковна освіта, духовні школи та катехизація і надалі сприяють розвитку пізнання, адаптуючи його до викликів і потреб сучасного світу.

В умовах віроломної російської агресії, що призвела до абсурдної російсько-української війни у XXI столітті, висвітлюються нові виміри української національної ідентичності, що зумовлює пошук нових шляхів доосвітнього процесу та наукового пізнання загалом. Українська іден-

тичність формувалася під впливом різних історичних, релігійних, культурних та етнонаціональних чинників. Серед них визначальними стали православна, греко-католицька традиції й елементи давньослов'янського світогляду, які відобразилися у звичаях, характері й ціннісних орієнтирах. Освітні системи, зокрема й релігійні, та практики пізнання прагнуть формувати особистість, яка органічно інтегрується у місцевий соціокультурний етнонаціональний простір. Релігійна компонента освітнього процесу та пізнання сприяє формуванню унікальної етноментальності, яка поєднує історичну спадщину та сучасні реалії. Етноментальні виміри в освітньому процесі східного християнства є багатограним феноменом, що охоплює різні аспекти в межах християнської традиції, культурних, релігійних, філософських та соціальних підходів, що зумовлює актуальність проблеми дослідження.

Мета і завдання. Метою дослідження є описати й осмислити зв'язки між освітою, духовністю та етноментальністю (ментальною культурою етносу) у контексті східнохристиянської традиції. Зокрема, можна виокремити такі цілі:

- проаналізувати історичний контекст та умови формування освітньо-духовних і етноментальних компонен-

© Стадник Микола, Кудин Олександр, 2026

тів у напрямку східного християнства – як вони зароджувались, розвивались, які чинники їх визначали;

- визначити роль освіти (освітнього процесу) як того механізму, через який духовні цінності, богослов'я, релігійний світогляд передавались поколінням, і як це впливало на етноментальну структуру (ментальність) народів, які традиційно сповідували східне християнство. Освітній процес було спрямовано на інтеграцію пізнання у світогляд особистості, орієнтацію на морально-етичні принципи християнства;

- розкрити, як релігійна традиція (східного християнства) впливала на формування ментальності певних етносів (їхньої культури, світогляду, духовних і культурних практик), а також як етнічні / національні фактори впливали на форму і характер цієї релігійної освіти та духовного життя. Проаналізувати релігійно-культурні основи формування української етноментальності, розглянути, як "візантійське християнство" стало одним зі складників етноментального трикутника;

- визначити взаємозв'язки між освітнім, духовним і етноментальними складниками: як освітній процес через духовні практики і цінності трансформує ментальність; як ментальність, етнокультурні передумови і традиції визначають специфіку духовного і освітнього вектора східного християнства;

- окреслити методологічні, педагогічні і культурологічні імплікації – як ці знання можна використати в сучасній освітній, виховній, духовній роботі, як розуміння етноментальних складників може допомогти у збереженні культурно-релігійної спадщини, розвитку української (або іншої східнохристиянської) ідентичності.

Отже, мета статті – забезпечити комплексне розуміння ролі освіти й духовності у формуванні етноментальності в межах східного християнства, а також показати, як ці складники взаємодіють між собою в історичному та сучасному контексті.

Методи

У дослідженні застосовано теоретичний аналіз, компаративний, логічний метод, методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, а також опису й узагальнення напрацьованих матеріалів. Логіка викладу ґрунтується на загальноновживаному визначенні етноментальності як сукупності культурних, філософських, історичних, соціальних та психологічних особливостей, що формують менталітет народу. Для висвітлення ролі освіти у формуванні цього феномену, ми, маючи на меті показати освітню традицію на прикладі східного християнства, застосували історичний аналіз джерел та освітніх інституцій, щоб показати еволюцію зв'язку між релігією та освітою у східному християнстві. Метод релігієзнавчого аналізу дозволив сформулювати особливості богословської освіти в східному християнстві, що зосереджувалася на осмисленні Святого Письма та Святих Таїнств, літургійних та мистецьких практиках, а також на практичному застосуванні християнських принципів у житті. Аби показати, як культурні явища (мова), артефакти (давньоруські книги), символи (антропологічний код) тощо впливають на формування освітнього патерну, ми застосували культурологічний аналіз, який дозволив виявити початкові світоглядні настанови візантійської освіти на теренах України та її відлуння в побудові сучасного освітнього процесу.

Результати

У контексті східного християнства репрезентування етноментальних вимірів здійснюється через ключові аспекти, які розкривають взаємозв'язок релігії та освіти, віри й розуму як складників богословського пізнання.

Останнє включає як раціональне, так й ірраціональне в релігійному в процесі пізнання. Під етноментальністю розуміється спільна сума культурних, філософських, історичних, соціальних, психологічних особливостей, які формують менталітет певного народу чи спільноти. Аналіз ментальності спільноти певної епохи вимагає від дослідника відтворення її фізичного, інтелектуального і морального образу шляхом аналізу мови, культурних артефактів, релігійних символів та ритуалів. Ментальність одночасно є спільною для всього суспільства (мова і релігія зазвичай слугують головними силами, що цементують ментальність) і диференціюється залежно від його соціально-класової та станової структури, від рівня освіти і належності до груп, які мають доступ до книги й освіти або позбавлені доступу і живуть у ситуації панування усної культури, від статевовікових і релігійних відмінностей, що зумовлює множинний характер ментальності (Lomachinska, Deinega, & Donets, 2021, p. 36). У традиціях східного християнства (переважно візантійської, православної, а також вірменської та інших східних церков) освіта завжди мала тісний зв'язок із релігією. Християнство в його православному вимірі у вітчизняних реаліях стало не лише системою релігійних переконань, а передусім визначило перехід на новий рівень соціально-комунікаційного розвитку – з усної язичницької культури до культури писемної. Утвердження впливу церкви на суспільне буття зумовлювало активну діяльність її соціально-комунікаційних інститутів (передусім бібліотек), а формування православного змісту історії відображалось у літописній спадщині монастирів. Історично монастирі та церкви були головними осередками релігійної освіти, які через призму християнської віри забезпечували формування ментальності певного етносу. З цією метою вивчали не тільки священне писання, а й філософію, астрономію, математику та інші науки. Освітній процес зосереджувався на тому, щоб інтегрувати християнську освіту, процес пізнання у світогляд людини, орієнтуючи її на соціальне вираження моральних та етичних принципів (Стадник, 2024, с. 37). Важливим у цьому процесі є богословська освіта, яка в умовах східного християнства зосереджена на глибокому осмисленні Святого Письма та Святих Таїнств.

Автори навчального посібника "Духовні вчителі та мислителі християнства й ісламу" (2024), підкреслюючи багатогранність етноментальних вимірів освітнього процесу східного християнства, так само акцентують на поєднанні культурних, релігійних, освітніх та історичних аспектів розвитку християнства на Сході: "Нині східне християнство охоплює ряд традицій і конфесій, таких як Православ'я, Вірменська Апостольська Церква, Сирійська Церква, Коптська Церква тощо. У цьому контексті важливо відзначити, що розвиток освіти та християнських інститутів у східних церквах був дуже тісно пов'язаний з культурними і етнічними особливостями конкретних народів. Освіта на Сході в християнській традиції розвивалася не лише як релігійне навчання, але й як передача культурних знань, традицій та моральних принципів" (Васильєва та ін., 2024, с. 110).

Вивчення богослов'я не обмежувалося лише інтелектуальними зусиллями, воно включало практичне застосування християнських принципів та цінностей у житті етносу. Східне християнство традиційно зосереджувалося на літургійних практиках та мистецтві, зокрема іконописі, який виконував не лише естетичну, а й освітню функцію, передаючи духовні істини через образи та символи. Освітні установи, такі як монастирські школи,

духовні навчальні заклади та університети (наприклад, Константинопольський університет), відігравали ключову роль у формуванні етноментального світогляду. Такі традиції зберігаються і сьогодні, зокрема в Національному університеті "Острозька академія" – спадкоємцеві першого вищого навчального закладу східнослов'янських народів Острозької слов'яно-греко-латинської академії (заснованої у 1576 р.), а також у Національному університеті "Києво-Могилянська академія", що продовжує традиції "Києво-Могилянської академії" (заснованої у 1632 р.), та в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, спадкоємцеві Імператорського університету Святого Володимира (заснованого у 1834 р.), як класичного дослідницького університету. У минулому значною мірою вони формували український етноментальний світогляд як сукупність уявлень, цінностей, традицій, моделей мислення та поведінки, характерних для певної етнічної спільноти. Він формується історично під впливом культури, релігійної віри, суспільно-політичних свиставин і передається з покоління у покоління. Цей світогляд визначає, як спільнота сприймає світ, інтерпретує події, ставиться до освіти, релігії, влади, мистецтва тощо. У контексті східного християнства етноментальний світогляд включає глибоку духовність, орієнтацію на колективні цінності, зв'язок із релігійними традиціями та значну роль освітніх і культурних інституцій у збереженні національної ідентичності. Тому важливими рисами таких освітніх процесів були системність, інтеграція теології і філософії в контексті пізнання й осмислення священних текстів та релігійного досвіду через духовне наставництво життєвих практик.

Зважаючи на об'єднавчі характеристики української етноментальності в освітньому процесі, які безпосередньо впливають на традиції та підходи до навчання, варто виокремити й ті параметри, які надають особливих та розрізнявальних рис кожному освітньому підходу. Як зазначалось у нашій більш ранній публікації (Stadnyk, 2006), таким параметром є мова, якою передається релігійним знанням. Адже мова є не тільки інструментом комунікації, а й носієм духовності, культури, релігійних традицій та колективної пам'яті. У східному християнстві такі мови, як грецька, сирийська, коптська, є важливими як засоби богослужіння і духовного навчання. Давньоукраїнська богослужбова мова – власне та, яку ми прийняли від учнів рівноапостольних братів Кирила та Мефодія, якою писав, молився і читав Святе Письмо наш народ і всі святі землі української з X до кінця XVI ст., – багатьма рисами подібна до нашої сучасної рідної мови. Варто зазначити, що святі Кирило та Мефодій, обстоючи думку, що мова кожного народу священна і створена для богослужіння (див. життя цих святих), багато постраждали за впровадження зрозумілої для слов'ян "варварської" богослужбової мови, бо ієрархи Римської Церкви вважали придатними для богослужби лише три мови: грецьку, латину та давньоєврейську. Таке фанатичне ставлення до богослужбової мови дістало в історії Церкви назву тримовної ересі (Куземська, 2012, с. 8.).

І. Огієнко стверджує, що в Києві, ще до офіційного хрещення, були вже церкви. У договорі князя Ігоря з греками 944(945) року було вже згадано в Києві "соборну церкву св. Іллі" над Ручасм, край Хрещатика. а коли церква "соборна", то були вже й інші церкви. Церква не може існувати без богослужбових книг, а тому сама логіка справи вимагає прийняти, що книги, безумовно, були в Україні вже в IX столітті, і на той час припадає й постання української літературної мови. Беручи православну віру з Візантії, Україна анітрохи не підпадала

політичним візантійським впливам, і була тісно пов'язана з Болгарією, а це давало повну змогу болгарським книгам надходити в Україну. І справді, наші найперші писані пам'ятки часто свідчать про своє болгарське походження, і на нашій землі зберіглося немало болгарських давніх пам'яток. Ось під час таких тісних зносин із болгарями в Україну й занесено було так нам необхідні болгарські богослужбові й небогослужбові книги, а з ними прийшла до нас і болгарська літературна мова, що ставала й літературною мовою українською (Огієнко, 2001).

Про значний освітній вплив християнства, запозиченого князем Володимиром у грецько-болгарському його варіанті, наголошує і М. Грушевський, стверджуючи, що з християнством з Греції та Болгарії до нас прийшла наука, освіта, книги. З Болгарії перейняли ми азбуку і слов'янське письмо (Грушевський, 1920, с. 37).

Чи можна вважати запровадження болгарської мови в богослужінні позитивним явищем для слов'янських земель? Це питання залишається дискусійним в історико-філософській літературі, оскільки оцінка залежить від точки зору, з якої проводиться аналіз. Оцінки Візантії і візантизму в українській і світовій науці й культурології мали і мають різні знаки, виступали й виступають то як аксіологічно позитивні, то як негативні величини. З релігійно-догматичної перспективи цей процес був корисним. Однак із гносеологічного погляду впровадження слов'янської писемності позбавило давніх русичів певного стимулу до творчої діяльності. Адже на Русі майже до XVII століття не було розвиненої науково-філософської та літературної традиції, характерної для Давньої Греції. Перекладацька діяльність здебільшого зосереджувалася на проповідях, житіях святих та аскетичній літературі, майже не охоплюючи богословську думку давньої церкви. Спочатку сприйняття нової релігії як догми було виправданим, однак надалі це загальмувало розвиток самостійної богословської традиції на Русі на кілька століть.

Визначальним для типу культури, що формувався у Києворуській державі, був специфічний характер освіти. Тут складалася принципово інша система освіти, ніж у Візантії, де зберігалася світська освіта і виступала загальним надбанням і нейтральним тлом і для аскетичної, і для гуманістичної традиції. Жодної спеціальної духовної освіти не було взагалі. Читання античних авторів залишалось частиною елементарної програми, так що наступність стосовно античної культури все-таки зберігалася, незважаючи на релігійне протистояння і новий культурний контекст. У Візантії світська і духовна культура, переплітаючись і взаємодіючи, залишалися конфронтаційними традиціями. У Києво-Руській державі така дихотомія (у межах книжної культури) відсутня, елементи візантійської світської культури, потрапляючи сюди, осмислювались як частина єдиної християнської духовної традиції (Калакура, Рафальський, & Юрій, 2015, с. 199).

За часи князювання Володимира майже вся Києворуська Земля була навернена у християнство, як про це свідчать руські літописи. Населення приймало християнську віру за умови сприяння усної місіонерської проповіді своїх першопросвітників. Щоб закріпити їхню богоугодну справу, необхідний був інтенсивний розвиток писемності, необхідне було створення адекватної системи освіти, потрібні були грамотні люди і ті школи, які могли б готувати таких людей із середовища наверненого населення. Зі свого боку, пастирі X–XII ст. цілком усвідомлювали необхідність освіти і проповіді. Загалом можна сказати, що давньоруська християнська проповідь віддзеркалювала біблійні погляди на людину,

тенденцію до прагнення бачити її в єдності з Богом. Людина трактувалася як частина великого єдиного тіла Всесвіту, і це створювало амбівалентність філософських понять, наближало філософію до людини, її практичних цілей. Розглядаючи індивідуальне людське "Я" у сукупності його зв'язків із зовнішнім світом як емпіричне "Я", а в його споглядальному звертанні до себе і до Бога як чисте "Я", давньоруські книжники відмовлялися вважати чисте "Я" трансцендентним началом і підкреслювали взаємозв'язок емпіричного і чистого "Я". Але при цьому субстанціональність чистого "Я" визнавалася залежно від Творця настільки, що її пізнання видавалося історією набуття богоподібності. Саме це визначало антропологічний код давньоруської людини, її образ у християнській культурі, що почала формуватися (Рафальський та ін., 2020, с. 213).

Варто наголосити на тому, що в той час і впродовж багатьох віків школи не поділялися на "світські" та "духовні". У всіх цих навчальних закладах викладачами були священики або ж ченці як найосвіченіші представники тогочасного суспільства. Навчання базувалося також на вивченні богослужбової та богословської літератури, церковного співу та уставу. Першими "букварями" досить довгий час були такі книги, як "Псалтир" і "Апостол". Зрозуміло, що випускники таких шкіл у майбутньому працювали як у церковних, так і в державних інституціях, а також уміло втілювали внутрішню і зовнішню політику Київської Русі (Попович, 2018, с. 56).

Усе це, як справедливо зазначають О. Предко та Д. Предко, поставало вагомим чинником формування духовності та етнічних і морально-етичних цінностей. Зокрема, характеризуючи духовність, розкриваючи сутнісні чинники, вони пишуть, що духовність – "це не лише складова частина особистості, вкорінена в глибших шарах її", "Я-концепції", але й парадоксальна можливість та здатність до "погляду ззовні". У цьому контексті духовність "безпосередньо пов'язана з мораллю". А моральна свідомість "передбачає відображення об'єктивної реальності" через призму вищих духовних цінностей". А тому "моральність є стрижнем, через який розкривається духовність". У цьому сенсі духовність – "це певний алгоритм, що має коріння у глибоких шарах колективного несвідомого". Водночас це "потенціал, завдяки якому відбувається "зростання" "людини" в людини" (Predko, & Predko, 2020, pp. 72–73).

Елементи різних традицій і соціальних практик, детерміновані різноманіттям східних культур (наприклад, у Візантії, Сирії чи Єгипті), так само є розрізнювальною рисою релігійної освіти в східному християнстві. Це можна побачити в архітектурі, живописі, музиці та літературі, що відображають елементи як римської, грецької, перської, арабської, так і місцевих культур. У Візантії, де розвивалася східна християнська культура, великого значення надавалося теологічним школам, де навчалися видатні філософи і теологи. Візантійська освіта мала як духовний, так і світський складники, що дозволяло зберігати баланс між релігійним і культурним вихованням. Вірменська та сирійська церкви мали свої школи, де основними дисциплінами були релігія, а також вивчення давніх мов (наприклад, сирійської). У Вірменії було написано багато книг для навчання через систему монастирських шкіл вірменських дітей. Коптська Церква надавала великого значення збереженню освіти на власній мові, зокрема коптській. Монастирі та церкви були основними центрами навчання, що включали релігійні та філософські знання.

Варто зазначити, що на етапі свого становлення православні монастирі на Києворуських землях виконують

переважно такі функції: місійно-пропагандистську (поширення нового християнського віровчення у тогочасному язичницькому суспільстві), культово-богослужбову (богослужіння у межах власної чернечої спільноти), освітню (запровадження шкіл у ктиторських монастирях для дітей з князівських родин та книгозбірень, що формувалися за рахунок щедрих подарунків впливових новонавернених до чернечого сану з князівських та боярських родин). Запроваджений у монастирі Студійський статут сприяв формуванню монастирської бібліотеки, а пізніше – у XIX ст. – на основі традиції лаврської книгозбірні виникає національна бібліотечна справа. Відомо, що при Софіївському Соборі ще з першої половини XI століття діяв добре обладнаний, забезпечений необхідним корпусом книг (950 томів) великокняжий скрипторій, з якого вийшли найцінніші пам'ятки давньоруської писемності. Особливим явищем культурного життя Київської Русі, що з'явилося й існувало на чернечих теренах, було літописання. У Києворуську епоху монастир постає не лише як центр релігійного життя, але й як образне втілення українського іконопису і формування місцевої школи храмової архітектури – отже, монастир виконує активну культуротворчу функцію (Ломачинська, 2016, с. 63).

У вітчизняних реаліях православна чернеча культура базувалася, з одного боку, на збереженні традиції, а з іншого, через динаміку трансформаційних викликів вітчизняної історії, була відкрита до запозичення нових ідей, що зумовило її визначальний внесок у формування національної культурної спадщини. Бібліотеки, що виникли при монастирях, стали своєрідними фортецями традиційності завдяки властивій їм функції збереження документованої культурної спадщини, але саме бібліотеки виступають джерелом нових ідей у розвитку вітчизняної комунікаційної культури. На переломних етапах вітчизняної історії православне чернецтво завдяки сформованій системі духовних цінностей виступило консолідаційним чинником формування етнокультурних традицій і ціннісних орієнтацій та значною мірою вплинуло на формування освітніх засад української нації (Александрова та ін., 2019, с. 202).

Попри те, що традиційно у східному християнстві освітні інститути мали обмежений доступ до певних соціальних верств населення, адресуючись зазвичай до еліти, духовенства та інтелігенції (наприклад, Патріарші школи, духовні семінарії, академії), у міру розвитку християнства в регіоні почали з'являтися і нові форми освіти, доступні для ширших верств населення. Наприклад, на Близькому Сході існує безліч освітніх закладів, таких як недільні школи, духовні університети тощо, які пропонують релігійну освіту для різних вікових груп та рівнів підготовки. Важливо зазначити, що масова релігійна освіта у східному християнстві не обмежується лише формальним навчанням. Вона також включає в себе участь у богослужіннях, читання Святого Письма та спілкування з духовними наставниками.

У сучасній Україні релігійна освіта поділяється на загальнопросвітницьку (навчання релігії в парафіяльних і недільних школах, біблійних курсах тощо) та професійно орієнтовану (богословську), що підкреслює наслідування нашою країною східнохристиянських освітніх традицій. Одним із позитивних аспектів є те, що на законодавчому рівні в Україні сформовано систему конфесійної релігійної освіти. Зокрема, спеціальність "Богослов'я" інтегровано в систему вищої освіти не лише в релігійних, а й у світських закладах. Крім того, держава визнала дипломи духовних навчальних закладів, що

стало важливим юридичним і моральним чинником для релігійних організацій у їхній професійній діяльності. Духовна освіта реалізується як у спеціалізованих духовних навчальних закладах, так і у вищих закладах освіти на рівні бакалаврських і магістерських програм. Духовні заклади, створені релігійними організаціями, готують духовенство та церковних служителів, а їх освітній зміст має богословське спрямування. Серед них розрізняють богословські університети, інститути, академії, семінарії та коледжі. Водночас у державних і приватних закладах вищої освіти діють ліцензовані та акредитовані програми за спеціальністю "Богослов'я (теологія)" (Lomachinska, & Martych, 2021, pp. 173–187). Слід також звернути увагу, що сучасна Конституція України (ст. 35) відповідає міжнародним нормам щодо свободи віросповідання й проголошує нейтральне ставлення держави до офіційно зареєстрованих релігійних громад та невтручання у справи церкви. В основному законі задекларовано принципи відокремлення церкви від держави, проголошується їх автономність, рівність між собою усіх конфесій, що надає їм широку можливість для реалізації власних принципів та інтересів, не закріплюючи за жодною особливих окремих привілеїв (Конституція України, 1996). Завдання державної політики направлено на надання умов для безперешкодної діяльності об'єднань вірних.

Такі інституційні заходи держави є відгуком на тренд підвищення релігійності населення, яке таким чином заповнює вакуум, що виник після краху тоталітарного режиму. До сьогодні, відбуваються різкі зміни в соціальній структурі, підсилювані російсько-українською війною, загострюється поляризація суспільства і водночас підвищується потреба в милосерді й добротності. Актуалізувалися релігійно-культурні традиції, особливо в західно-українських областях, помітно стала діяльність усіх релігійних організацій, їх підтримка з боку держави та засобів масової інформації. Як зазначає Л. Філіпович, аналізуючи релігійну освіту та релігійне пізнання, співвідношення світського й власне релігійного компонентів у межах релігійної освіти та пізнання повинно сприяти поєднанню ментальних аксіологічних установок людини й суспільства, в результаті чого люди зможуть знову повірити в моральні ідеали й цінності, зрозуміти й внутрішньо сприйняти сенс та зміст людського життя, мати ще один шлях для досягнення особистісних життєвих стремлінь. Звичайно, для цього людина має отримати знання про певну сукупність релігійних установок (Gavrilova, & Fylypovych, 2017).

Відповідно до філософсько-ціннісних установок, фахова релігієзнавча освіта спроможна: 1) окреслити й сприяти формуванню правильних рамок поведінки; 2) запропонувати особистості комплекс установок, який виключає негативні коливання у пошуку відповідного світогляду; 3) регламентувати певні, чітко позначені цінності в поліваріантності морального вибору, при цьому не залучаючи людину до вірян, з відмовою від прозелітизму (Косьмії, 2014).

Отже, нинішній розвиток релігійної освіти та релігійного пізнання свідчить, що основні параметри взаємодії релігії та освіти, віри й розуму актуалізуються у глобалізованому суспільстві. У такому ж контексті доречним постає виокремлення історичної ролі й значення православної віри як стверджувального й формувального етноментального чинника в сучасній Україні, який виокремлює особливе сприйняття й тлумачення світу, мислення, склад душі в системі духовного життя народу, нації, соціальних суб'єктів. Так розглядали цей феномен представники Нової історичної школи: вони зазначають,

що розвиток українського суспільства доби незалежності відбувається під впливом двох чинників: локальних (внутрішніх) і фундаментальних (або глобальних). Відповідно, і освітній, і релігійний простір України трансформується у цих двох вимірах. А одним з очевидних наслідків суспільних трансформацій у період новітньої історії України стало перетворення церкви з позасистемного елементу українського суспільства на повноцінний суспільний інститут, співмірний за своєю питомою вагою та впливом з іншими інститутами, такими як сім'я, школа, армія тощо. Набувши нових якісних характеристик, що базуються на результатах системних змін суспільного статусу церкви в Україні в останні більш ніж тридцять років, вона не лише відчула потребу в розвитку взаємодії з іншими суспільними інститутами, а й у певних випадках навіть виступила ініціатором розширення та зміцнення таких контактів (Predko, & Predko, 2024). Однак процес відродження взаємодії церкви з іншими інститутами в сучасній Україні розпочався саме в основних царинах соціальної активності церкви, зокрема у сфері релігійної духовності, освіти та виховання, навчання і просвітництва. Для українського етноментальності релігійна віра мала консолідаційну і зберігальну функцію, позаяк християнська віра (православ'я, греко-католицизм) стала духовною основою культури, мистецтва, освіти. Також народне християнство інтегрувало дохристиянське уявлення, утворивши унікальний синкретизм (шанування природи, календарна обрядовість, культ предків). Натомість у новітній історії релігійна віра слугує чинником духовного опору, національної стійкості та моральної солідарності, зокрема в умовах війни. Отже, релігійна віра є генетичним ядром етноментальності, що формує духовний код нації, визначає її морально-світоглядні координати, забезпечує спадкоємність культурних смислів. Вона – не лише релігійна, а й антропологічна, культурна й цивілізаційна основа етнічного буття, його життєздатності. Адже "релігійна віра – це не лише внутрішні стосунки людини зі світом, у результаті яких відбувається конструювання суб'єктивної реальності, але й фактор, що стабілізує її душевний стан і вселяє надію в людське існування" (Predko, Kostiuik, & Predko, 2024, p. 170). У цьому процесі актуалізується діяльність церкви й у сфері соціальної роботи з проблемними соціальними групами. З цих причин сучасна система церковної освіти й виховання проводить значну роботу з формування у громадськості українських етноментальних цінностей.

Дискусія і висновки

Дискусійними є питання щодо можливості поєднати традиційні освітні форми східного християнства (чернече навчання, катехізацію, духовні школи) із сучасними освітніми технологіями. Потребує розкриття специфіки духовної освіти східного обряду порівняно із західною (католицькою чи протестантською) моделлю. Наскільки актуальним є відновлення богословської освіти в системі державних університетів України? Як поєднуються освітня функція Церкви та її духовно-пастирська місія? Яке місце посідають духовні цінності східного християнства у формуванні сучасної педагогічної етики?

Етноментальний аспект потребує більш глибокого дослідження того, наскільки східне християнство вплинуло на формування українського етноменталітету (цінності смирення, соборності, духовної спільності). Чи можна вважати релігійність українців формою культурного коду нації? Яким чином православна традиція сприяє або, навпаки, гальмує модернізаційні процеси в суспільстві? Чи можна говорити про

"український варіант" східного християнства – відмінний від російського чи грецького?

Не менш важливими є питання культурно-цивілізаційного контенту, зокрема: наскільки східне християнство відповідає викликам постсекулярного світу; яким чином традиції візантійської духовності інтегруються в сучасну українську культуру; чи можна вважати східне християнство чинником культурної безпеки України; як відбувається взаємодія православної духовності з процесами європейської інтеграції; у чому полягає потенціал східнохристиянських ідей для розвитку діалогу культур та міжрелігійного порозуміння. Аксиологічний та філософський рівень потребує осмислення духовної свободи особистості у східному християнстві. Не менш важливою є проблематика щодо можливого синтезу православної духовності з гуманістичними ідеями модерної європейської культури. Особливе місце належить ученням отців Церкви (Василія Великого, Григорія Богослова, Івана Золотоуста) у формуванні сучасної освітньо-духовної парадигми.

Східне християнство є унікальним духовно-культурним феноменом, у якому поєднуються богословські, освітні та етнокультурні чинники. Його основою виступає духовність, спрямована на гармонію між вірою, знанням і моральним самовдосконаленням особистості. Освітньо-духовний складник східного християнства формувався як цілісний процес передання духовного досвіду через освіту – від монастирських шкіл до сучасних богословських і культурно-освітніх інституцій. Освіта в цьому контексті розглядається не лише як засіб інтелектуального розвитку, а передусім як шлях до духовного вдосконалення людини.

Етноментальний аспект виявляється у тому, що релігійні цінності східного християнства стали невід'ємною частиною ментальності народів, які його сповідують. У межах української етноментальності це виявилось у формуванні духовної культури, моральних ідеалів, мови, мистецтва та освітніх орієнтирів.

Взаємозв'язок освіти, релігійної духовності та української етноментальності забезпечує спадкоємність культурного розвитку, сприяє збереженню національної ідентичності й формуванню цілісного світогляду особистості. Саме через освітньо-духовний процес здійснюється передавання цінностей східного християнства в сучасний соціокультурний простір.

У сучасних умовах глобалізації актуальним завданням є переосмислення східнохристиянських освітніх релігійно-духовних традицій як основи духовного оновлення суспільства, морального виховання молоді та відродження етнокультурної самобутності українського народу.

Таким чином, у результаті вивчення історичного та сучасного контексту взаємозв'язку релігії та освіти у формуванні української етноментальності виявлено, що релігійні освітні системи прагнуть формувати етнонаціональні цінності, які органічно інтегруються у місцевий соціокультурний простір. Релігійна віра та пізнання в освітньому процесі сприяє формуванню унікальної української етноментальності, яка поєднує історичну спадщину етносу та сучасні реалії. У своїй сутності етноментальні виміри пізнання в освітньому процесі східного християнства сприяють формуванню світогляду, в якому знання інтегруються із духовними принципами релігійної віри, де головним завданням пізнання є "наближення" до Бога та вдосконалення етнобуття та морального, духовного життя соціуму.

У східному християнстві освітній процес базується на специфічній ментальній картині світу, де релігійна віра

та пізнання поєднує як раціональні, так і духовні (переважно ірраціональні) аспекти. Це особливо проявляється в інтерпретації священних текстів, моральних принципів та філософських концепцій. Головна мета пізнання – наближення до Бога через усвідомлення Його волі, моральне очищення та спасіння душі.

Українські етноментальні виміри освітнього процесу східного християнства є важливими для розуміння того, як культура, мова, релігія та традиції впливають на утвердження духовності, розвиток освіти в різних народів. На прикладі нашої країни показано тяглість духовної спадщини та витоки етнонаціонального світогляду, який є основою для розвитку інтелектуальних і моральних цінностей українського суспільства.

Внесок авторів: Микола Стадник – концептуалізація мети, завдань та методів дослідження; Олександр Кудин – аналіз джерел дослідження, опрацювання висновків.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

- Александрова, О. С., Додонов, Р. О., Доданова, В. І., Ковальчук, Н. Д., Купрій, Т. Г., Ломачинська, І. М., Мартин, Р. В., Овсянкіна, Л. А., Пасько, Я. І., Саган, Г. В., Салата, О. О., Тур, М. Г., & Горбань, О. В. (2019). *Складні питання історичної пам'яті у парадигмі діалогічності культур*. *Biatoruskie Towarzystwo Historyczne*.
- Васильєва, І. В., Гололобова, К. О., Горбаченко, Т. Г., Лубський, В. І., Лубська, М. В., & Стадник, М. М. (2024). *Духовні вчителі та мислителі християнства й ісламу* (В. І. Лубський, Т. Г. Горбаченко, Ред.). Центр учбової літератури.
- Грушевський, М. (1920). *Історія України*. Дніпропетровськ.
- Калакура, Я. С., Рафальський, О. О., & Юрій, М. Ф. (2015). *Українська культура: Цивілізаційний вимір*. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Конституція України, Закон України № 30 (1996, 28 червня). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 30. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
- Косьмій, О. М. (2014). *Релігієзнавство*. Інститут Кримінально-виконавчої служби.
- Кузєвська, Г. (2012). *Якою мовою молилася давня Україна: Правила української транслітерації церковнослов'янських текстів* (2-ге вид., доопр. і доп.). КЖД "Софія". <https://parafia.org.ua/wp-content/uploads/2012/12/YAkoiu-movoiu-full.pdf>
- Ломачинська, І. М. (2016). Роль православних монастирів у формуванні світоглядних орієнтирів українського суспільства. *Вісник Черкаського університету. Серія: Філософія*, 2, 61–71.
- Огієнко, І. (Митрополит Іларіон). (2001). *Історія української літературної мови* (М. С. Тимошик, Упоряд.). Наша культура і наука. <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm>
- Попович, В. М. (2018). *Взаємозв'язок соціального вчення православних церков і богословської освіти в Україні: Філософсько-релігієзнавчий аналіз* (Публікація № 0518U000903) [Дис. д-ра філос. наук, Житомирський державний університет імені Івана Франка]. Академічні тексти України. <https://uacademic.info/ua/document/0518U000903>
- Рафальський, О. О., Калакура, Я. С., Коцур, В. П., & Юрій, М. Ф. (2020). *Антропологічний код української культури і цивілізації* (Кн. 1). Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. <https://surl.li/txsyj>
- Стадник, М. (2006). *Трансформація становлення взаємовідносин християнства і науки: Релігієзнавчо-філософський аспект*. СЛД Карпук СВ Стадник, М. (2024). Особливості освітнього процесу у православ'ї: Етноментальний вимір. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*, 2(24), 35–39. <https://doi.org/10.17721/sophia.2024.24.7>
- Gavrilova, N., & Fylypovych, L. (2017). Religious education in Ukraine. In D. L. Corrigan, L. C. Jagger, & J. M. Valk (Eds.), *Routledge international handbook of religious education* (pp. 424–430). Routledge.
- Lomachinska, I., & Martych, R. (2021). Religious education in the European educational space: Social and cultural context. *Studia Warmińskie*, 58, 187–204. <https://doi.org/10.31648/sw.7014>
- Lomachinska, I., Deinega, E., & Donets, O. (2021). The religious factors of the Ukrainian mentality formation. *East*, 1(3), 34–39. [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2021.1\(3\)242755](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2021.1(3)242755)
- Predko, O., & Predko, D. (2020). Imperatives of spirituality: Essence and key meanings. *Bevtulhikme: An International Journal of Philosophy*, 10(1), 69–78. <https://bevtulhikme.org/DergiTamDetay.aspx?ID=1517>
- Predko, O., & Predko, D. (2024). Religious security: Its essence and main factors (Ukrainian context). *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 44(3), Article 5. <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2516>

Predko, O., Kostiuk, O., & Predko, D. (2024). Religious faith: Personal forms of presentation. *Obnovljeni Život: Časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 79(2), 163–174. <https://doi.org/10.31337/oz.79.2.3>

References

- Aleksandrova, O. S., Dodonov, R. O., Dodonova, V. I., Kovalchuk, N. D., Kupry, T. G., Lomaczynska, I. M., Martych, R. V., Ovsyankina, L. A., Pasko, Ya. I., Sagan, G. V., Salata, O. O., Tur, M. G., & Gorban, O. V. (2019). *Complex issues of historical memory in the paradigm of dialogicity of cultures*. Białoruskie Towarzystwo Historyczne [in Ukrainian].
- Constitution of Ukraine, Law of Ukraine No. 30 (1996, June 28). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 30 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-wp#Text>
- Gavrilova, N., & Fylypovych, L. (2017). Religious education in Ukraine. In D. L. Corrigan, L. C. Jagger, & J. M. Valk (Eds.), *Routledge international handbook of religious education* (pp. 424–430). Routledge.
- Hrushevsky, M. (1920). *History of Ukraine*. Dneprosouyz [in Ukrainian].
- Kalakura, Ya. S., Rafalsky, O. O., & Yuriy, M. F. (2015). *Ukrainian Culture: Civilizational Dimension*. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Kosmij, O. M. (2014). *Religious Studies*. Institute of the Criminal Enforcement Service [in Ukrainian].
- Kuzemska, G. (2012). *In what language did ancient Ukraine pray: Rules for Ukrainian transliteration of Church Slavonic texts* (2nd ed., revised and supplemented). Book and magazine printing house "Sofia" [in Ukrainian]. <https://parafia.org.ua/wp-content/uploads/2012/12/YAkoiu-movoiu-full.pdf>
- Lomachynska, I., & Martych, R. (2021). Religious education in the European educational space: Social and cultural context. *Studia Warmińskie*, 58, 187–204. <https://doi.org/10.31648/sw.7014>
- Lomachynska, I., Deinega, E., & Donets, O. (2021). The religious factors of the Ukrainian mentality formation. *Cxið*, 1(3), 34–39. [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2021.1\(3\)242755](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2021.1(3)242755)
- Lomachynska, I. M. (2016). The role of Orthodox monasteries in the formation of worldview orientations of Ukrainian society. *Bulletin of Cherkasy University. Series: Philosophy*, 2, 61–71 [in Ukrainian].

Ohienko, I. (Metropolitan Hilarion). (2001). *History of the Ukrainian Literary Language* (M. S. Tymoshyk, Comp.). Our Culture and Science [in Ukrainian]. <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm>

Popovych, V. M. (2018). *The Interrelationship of the social teaching of the orthodox churches and theological education in Ukraine: Philosophical and religious studies analysis* (Publication No. 0518U000903) [Dissertation of Doctor of Philosophy, Ivan Franko Zhytomyr State University]. Academic Texts of Ukraine [in Ukrainian]. <https://uacademic.info/ua/document/0518U000903>

Predko, O., & Predko, D. (2020). Imperatives of spirituality: Essence and key meanings. *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy*, 10(1), 69–78. <https://beytulhikme.org/DergiTamDetay.aspx?ID=1517>

Predko, O., & Predko, D. (2024). Religious security: Its essence and main factors (Ukrainian context). *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 44(3). <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2516>

Predko, O., Kostiuk, O., & Predko, D. (2024). Religious faith: Personal forms of presentation. *Obnovljeni Život: Časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 79(2), 163–174. <https://doi.org/10.31337/oz.79.2.3>

Rafalsky, O. O., Kalakura, Ya. S., Kotsur, V. P., & Yuriy, M. F. (2020). *Anthropological Code of Ukrainian culture and civilization* (Vol. 1). Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, NAS of Ukraine [in Ukrainian]. <https://surl.li/kkjmhb>

Stadnik, M. (2024). Peculiarities of the educational process in Orthodoxy: Ethnomental dimension. *Sofia. Humanitarian and religious studies bulletin*, 2(24), 35–39 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.17721/sophia.2024.24.7>

Stadnyk, M. (2006). *Transformation of the Formation of Relationships between Christianity and Science: Religious and Philosophical Aspect*. Karpuk SV [in Ukrainian].

Vasilyeva, I. V., Hololobova, K. O., Horbachenko, T. G., Lubsy, V. I., Lubska, M. V., & Stadnik, M. M. (2024). *Spiritual Teachers and Thinkers of Christianity and Islam* (V. I. Lubsy, T. G. Horbachenko, Eds.). Center for Educational Literature [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 21.10.25

Прорецензовано / Revised: 10.12.25

Схвалено до друку / Accepted: 14.12.25

Mykola STADNYK, DSc (Philos.), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-4264-8054

e-mail: radivska@ukr.net

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, Ukraine

Oleksandr KUDYN, PhD (Philos)

ORCID ID: 0000-0002-1336-8555

e-mail: ookudin61@gmail.com

Bogomolets National Medical University, Kyiv, Ukraine

EDUCATIONAL-SPIRITUAL AND ETHNOMENTAL COMPONENTS OF EASTERN CHRISTIANITY

Background. *In the context of the treacherous Russian aggression that has led to the absurd Russian-Ukrainian war in the 21st century, new dimensions of Ukrainian national identity have emerged, prompting the search for new approaches to the educational process and scholarly understanding in general. Ukrainian identity has been shaped by various historical, religious, cultural, and ethnonational factors. Among them, the Orthodox and Greek Catholic traditions, along with elements of the ancient Slavic worldview, have played a decisive role, being reflected in customs, character traits, and value orientations.*

Methods. *The historical method was applied to analyze sources and educational institutions in order to trace the evolution of the relationship between religion and education in Eastern Christianity.*

The religious studies approach made it possible to define the specific features of theological education in the Eastern Christian tradition, which focuses on the interpretation of the Holy Scripture and Sacraments, liturgical and artistic practices, as well as the practical application of Christian principles in everyday life.

To demonstrate how cultural phenomena (such as language), artifacts (ancient Rus' manuscripts), and symbols (the anthropological code) influence the formation of educational patterns, a cultural analysis was used. This approach helped to identify the initial worldview orientations of Byzantine education in the Ukrainian lands and their resonance in the construction of the modern educational process.

Results. *The study of the historical and contemporary context of the interrelation between religion and education in shaping ethnomentality has revealed that religious educational systems tend to form ethnonational values that are organically integrated into the local sociocultural environment. Religious knowledge within the educational process contributes to the development of a unique ethnomentality that unites the historical heritage of the nation with contemporary realities.*

In essence, the ethnomental dimensions of cognition in the educational process of Eastern Christianity foster the formation of a worldview in which knowledge is integrated with the spiritual principles of faith. The main purpose of religious cognition is the "approach" to God and the moral and cultural perfection of Ukrainian ethno-life and the social order.

Conclusions. *Eastern Christianity represents a unique spiritual and cultural phenomenon in which theological, educational, and ethnocultural factors are harmoniously combined. Its foundation lies in spirituality aimed at achieving harmony between faith, knowledge, and the moral self-improvement of the individual.*

The Ukrainian ethnomental dimensions of the educational process within Eastern Christianity are crucial for understanding how culture, language, religion, and traditions influence the affirmation of spirituality and the development of education among different peoples. Using Ukraine as an example, one can observe the continuity of spiritual heritage and the origins of ethnonational worldview, which serves as a foundation for the intellectual and moral values of Ukrainian society.

Keywords: *folk Christianity, religious faith, education, spirituality, Ukrainian ethnomentality, religious education, Eastern Christianity, confessional dominance, national identity, religious identity.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.